

Recensions

Enric BOU: *La invenció de l'espai. Ciutat i viatge*, PUV, València:2013, 332 pp.

Aquest és el trenta-quatrè número de la col·lecció «Assaig» de Publicacions de la Universitat de València, una col·lecció multidisciplinària i internacional que pivota sobre quatre eixos: història, política, filosofia i literatura. Enric Bou augmenta la llista d'autors de prestigi en el seu camp que publica en aquesta col·lecció, tal com ja han fet altres autors de la talla de Joan Francesc Mira, Zygmunt Bauman, Joan Fuster, Pierre Bourdieu o Enric Sòria.

És difícil abastar les diferents teories sobre ciutat i literatura, que provenen de camps de coneixement d'allò més dispers. Tanmateix, Bou ens n'ofereix una tria exemplar en el primer dels capítols del llibre, titulat «Llegir la ciutat», que és una introducció a les teories humanístiques sobre l'espai urbà

coherent, completa i prou accessible per al lector profà. Es tracta de l'únic capítol eminentment teòric, que serveix d'engranatge de tot el volum, ja que presenta els conceptes i el punt de vista des dels quals Bou s'endinsarà en els entrellats de la dialèctica entre espai i literatura.

Quant a la intel·lectualització de l'espai com a experiència quotidiana, afirma que «l'ésser humà es relaciona amb l'espai que l'envolta projectant en la ment una intel·lectualització d'allò que veu, allò que viu. La realitat física (...) esdevé projecció mental» (pp. 19-20). A propòsit de la cartografia, diu que els mapes «són metàfores que ens ajuden a llegir el món». Les teories humanístiques de l'espai s'hi succeeixen: hi ha el concepte d'«odologia» del psicòleg experimental Kurt Lewin que serveix per caracteritzar «l'espai viscut» (20), els llocs de la memòria com a espais de la quotidianitat de Pierre Nora

i Maurice Halbwachs (21), la crisi de la civilització a la ciutat moderna per la desconexió amb el camp descrita per Spengler i Mumford (24) o bé la idea que cada ciutat crea un estat mental diferent encunyada per Max Weber.

A partir d'aquestes i d'altres fonts teòriques, ens convida a «llegir la ciutat» (24). I en l'epígraf «Teories de la ciutat», Bou encetarà la tria d'autors i conceptes concrets sobre espai i metròpolis. El multilingüisme de les «ciutats palimpsest» de Lotman (28) i el «Thirdspace» d'Edward Soja. A continuació, a partir de la idea que la vida a la ciutat trenca amb els intensos vincles amb la terra i els veïns, introdueix tres autors: Georg Simmel i la seua «La metròpolis y la vida mental» (1903), *The Country and the City* de Raymond Williams i els *flâneurs* dels bulevards parisencs referits per Walter Benjamin (30).

En un nou epígraf titulat «La ciutat-llibre», citarà Barthes en «Sémiologie et urbanisme» quan diu que la ciutat és discurs en si mateixa i interactua amb els seus habitants (32). I en aquest punt apareix el rendible concepte de «no-lloc» de Marc Augé, així com l'omnipresent text de Michel de Certeau «Marches dans la ville: Voyeurs ou marcheurs» (capítol setè de *L'invention du quotidien*, 1990). Estem d'acord amb Bou que «de Certeau utilitza una terminologia i uns conceptes inspirats en la lingüística que són molt útils en la definició de 'caminar'. D'aquesta manera, es pot definir el caminar com una espècie d'enunciació» (34). Des del punt de vista panòptic de la ciutat, comentarà textos sobre la planificació urbanística de Barcelona al

segle XIX de tres destacats personatges barcelonins: Antoni de Bofarull, Ildelfons Cerdà i Víctor Balaguer. Ja a cavall entre el XIX i el XX, analitza l'«Oda a Barcelona» de Joan Maragall.

Quant a l'anàlisi de la ciutat escrita des de dins, remetrà a molts autors literaris catalans que han escrit l'urbs des d'aquesta perspectiva, segons la qual «el vianant construeix una ciutat, un espai pluridimensional i de múltiples significats» (53). Comença pel comentari d'alguns poemes de Vicent Andrés Estellés sobre València que s'ajusten a la concepció urbana del caminant. També s'hi interessarà pel Joan Brossa de *Poemes civils*.

Després, a partir de la figura prolífica del *flâneur* o badoc, s'ocupa d'unes proses de Josep Carner, on els diferents tramvies representen metafòricament els tipus de dona que el *flâneur*, prototípicament masculí, pot contemplar. També tracta l'anàlisi dels enamoraments fugissers a la ciutat a partir de textos de Guerau de Liost. Per cloure aquest atapeït capítol, l'autor es ratifica en el seu punt de vista per mitjà de la redundància semàntica d'una frase capicua: «La literatura modifica la ciutat en la mateixa mesura que la ciutat ha transformat la literatura» (62).

Més enllà del primer capítol, els deu restants són eminentment analítics. En paraules de Bou (27): «en aquest llibre s'analitzen exemples de la ciutat de les paraules, o la interpretació que la literatura ha fet de la construcció i la destrucció de les ciutats». Observem, doncs, que l'autor es posiciona en un lloc equidistant entre els termes ciutat

i literatura. Una de les tesis més potents del llibre és que «els textos literaris obren una línia d'investigació sobre la ciutat que no té comparació en el camp de les ciències socials» (29). Aquesta no és l'única reflexió que qüestiona els paradigmes dominants en els camps de recerca de les humanitats.

Així, en el segon capítol, llença una reflexió crítica amb els estudis literaris ibèrics, tot apel·lant al concepte de «diàleg de pluralitats» compartit per Edgar Morin i per Claudio Guillén, a fi de reivindicar més interrelació multidisciplinària i multilingüística a l'hora d'analitzar la cultura i el territori a la península Ibèrica, tot anant més enllà de les separacions entre, per exemple, literatura i geografia, i fomentant les interrelacions entre disciplines de l'acadèmia que tinguen en compte termes com els de «centre i perifèria, l'alteritat i supòsits no jeràrquics» (65).

No hi ha dubte que en els capítols on la ciutat és la protagonista, s'escriu amb «b» de Barcelona. Dels cinc capítols que analitzen la representació literària de l'espai de la ciutat (3, 4, 5, 6 i 7), en tots menys en dos (3 i 5) apareix la Ciutat Comtal. Concretament, en el tercer capítol, que és potser el més heterogeni dels cinc, s'introdueix el concepte d'«heterotopia» encunyat per Foucault: els espais urbans de l'heterotopia són llocs com ara els bordells, els *rastrós* i els cementiris, els quals analitza Bou a través de textos literaris diversos.

El quart capítol versa sobre algunes exploracions literàries de Barcelona. Des de *Barcelona y sus misterios* (1884) d'Antoni Altadill, fins a *El temps de les ci-*

teres (1976) de Montserrat Roig, passant per *Recuento* (1973) de Luis Goytisolo. Aquestes dues darreres obres tenen en comú un tractament de la ciutat des del punt de vista del caminant. Bou defensa que en Roig i Goytisolo subjau una visió crítica de la Barcelona de diverses èpoques, condensada en les tres dimensions semàntiques que de Certeau atribueix als topònims: «lecroyable, lememorable i leprimitif» (139). En el capítol cinquè, les ciutats protagonistes són París i *Bearn*, una ciutat icònica i l'altra imaginada per Llorenç Villalonga. París com la capital del món en el segle XIX, que serà substituïda per Nova York en el segle XX, i també París com a espai físic i mental dels protagonistes de *Bearn* o *La sala de les nines* (1961).

El següent capítol versa sobre l'exili dins la ciutat, que Bou analitza per mitjà de la canònica novel·la *La plaça del Diamant* (1962) de Mercè Rodoreda. Com ja han esmentat altres autors, en aquesta novel·la la manera de referir-se a l'espai físic en cada moment és un reflex directe de l'estat d'ànim de la protagonista. Així, Bou analitzarà la funció en la novel·la de sis elements espacials: cases, carrers, olors, llums, tramvies i parcs. L'autor hi destaca la destresa de Rodoreda a l'hora de manejar la «dialèctica de l'espai (...): dins (les cases) i fora (vida en els carrers), dalt (els coloms en el teulat) i baix (les rates a la claveguera)» (190); i com, al final de la novel·la, la protagonista canvia la visió del caminant de la ciutat per una perspectiva panòptica que representa el seu alliberament final i l'autocontemplació del patiment ja superat.

En el setè capítol s'analitzen una sèrie de novel·les d'Eduardo Mendoza on l'espai geogràfic barceloní té un pes semàntic notable. Per a això, Bou aprofita un aparat teòric format per conceptes i autors imprescindibles de la crítica literària: l'original concepció de la literatura que ofereix Paul Ricoeur, el concepte de «cronòtop» bakhtinià, la «ciutat-llibre» de Barthes i algunes reflexions literàries de Genette. Tot i això, construeix la seua argumentació analítica per arribar a la següent conclusió: «Mendoza, combinant hàbilment (...) ciutadans i espai urbà, ha aconseguit edificar una veritable ciutat fingida, que està al centre del seu món» (214).

En els quatre capítols restants, s'ultrapassa la frontera de la ciutat estàtica i europea per explorar quatre camps: els llibres de viatges, els viatges literaris des del bloc capitalista fins a la Rússia comunista (hauríem dit de l'*antiga* guerra freda, però no sabem fins a quin punt és *antiga*), l'exili i el trauma de la tornada al lloc d'origen i, en darrer lloc, els viatges als *no-llocs*. En aquest nou pla, apareixen noms teòrics com Claude Lévi-Strauss, Eric Leed, Karen Kaplan i Justin Crumbaugh com a teoritzadors del concepte de viatge. Alhora trobem incursions en el concepte de viatge com ara el viatge d'autoconeixement, com a metàfora de la vida humana o bé com a activitat postcolonial, el matis diferencial entre viatge i aventura, viatge real o viatge imaginari, i també la ideologia com a entrebanc per al coneixement a partir del viatge de Josep Pla a l'URSS. Veiem doncs que, per a Enric Bou, viatge és un terme holístic

que n'inclou d'altres (sobretot exili, turisme i èxode).

Tot comptat i debatut, Bou aconseguix transformar un compendi d'articles disseminats en un tot ben emmarcat teòricament. Un grup de textos a priori heterogeni esdevé un volum unitari que gira a l'entorn de dos conceptes: literatura i espai. La concepció d'aquest estudiós pel que fa a l'anàlisi literària és inclusiva, ja que defensa una visió multidisciplinària i creativa d'imbricació d'art, cultura i societat que recorda l'humanisme renaixentista o, més recentment, els Estudis Culturals. Tot açò encaixa amb la seua trajectòria vital com a professor i investigador d'hispanística i de catalanística que l'ha dut a exercir la seua professió als EUA o bé a Itàlia.

Aina Monferrer Palmer
Universitat Jaume I

Carles SANTACANA (coord.): *Entre el malson i l'oblit. L'impacte del franquisme en la cultura a Catalunya i les Balears (1939-1960)*, Afers, Catarroja:2013, 300 pp.

En el marc dels projectes que, des de ja fa alguns anys, es porten a terme sota l'aixopluc del Grup d'Estudi d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals (Universitat de Barcelona), acaba de veure la llum *Entre el malson i l'oblit*, un llibre que ha coordinat Carles Santacana, professor en aquesta universitat. En concret, el volum és el resultat visible del projecte de recerca «La gran con-